

ВИКОРИСТАННЯ КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ В ЕСТЕТИЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

У статті розкриваються перспективи використання контент-аналізу в естетичному дослідженні літературної творчості. Окреслюються перспективи зазначеного методу та доводиться можливість його плідного застосування щодо реконструкції естетичних поглядів П. Куліша. Розробляється адаптативна схема методу.

Досліджуючи творчу спадщину П. Куліша на предмет його естетичних позицій, натикаємося на низку труднощів. Перш за все, вони пов'язані із відсутністю Кулішевих праць, де безпосередньо викладені естетичні погляди видатного українського мислителя. По-друге, вагомим недоліком є недостатня розробка методологічної бази естетичного дослідження саме для реконструкції поглядів того чи іншого мислителя-письменника в разі зазначеної вище ситуації. Такий стан речей, поряд із використанням традиційних для естетики методів (історичного, герменевтичного, компаративного тощо), сприяв пошукові шляхів розширення їх варіативності.

Зважаючи на необхідність ґрунтовної роботи з текстами задля вирішення поставленої дослідницької проблеми, у поле уваги потрапляє метод контент-аналізу, широко вживаний у соціології. Цей метод, як зазначає Г. Парахонська, займає особливе місце як “аналіз змісту” текстів [4, 113].

Досить значна кількість напрацювань з приводу розробки та застосування методу контент-аналізу доводить його високу популярність. Так, ще 1973 р. в Москві виходить колективна монографія “Методологічні та методичні проблеми контент-аналізу”, де представлені статті А. Алексеєва, Ю. Асеєва, В. Владикіна, Ю. Воронова, В. Коробейникова, В. Семенова та ін. [3]. У роботі акцентувалося на проблемах техніки контент-аналізу, його

ролі в розумінні тексту та дослідженні індивідуальної свідомості, а також ставилося питання взаємодії різних методів. У 1980-х роках контент-аналіз починають активно залучати до історичних досліджень (праці А. Маджарова та Р. Манекіна) [2]. Контент-аналіз досить активно використовується зарубіжними науковцями, про що свідчить численна кількість праць з цього приводу (праці Д. Грабера, Р. Меррітта та ін.) [5]. Приклади застосування зазначеного методу і обговорення пов'язаних із цим проблем регулярно можна зустріти на сторінках журналів “Journalism Quarterly”, “Journal of Communication”, “Communication Research”. На сучасному етапі простежується активізація зацікавленості контент-аналізом. Перш за все це пов'язано із відновленням соціології як науки на пострадянському просторі, а також, відповідно, її сучасних методів.

Слід зазначити, що контент-аналіз не є новим методом, він використовується вже більше ста років, сфера його застосування включає до себе літературу, історію, культурологію, журналістику, політичні науки, освіту, психологію. Історично контент-аналіз – найбільш ранній систематичний підхід до вивчення тексту. Науковці знаходять його витоки ще у XVIII ст. у Швеції, коли був проведений аналіз збірки, що складалася з 90 церковних гімнів, які пройшли державну цензуру і набули великої популярності, але були звинувачені у невідповідності релігійним догмам. Кількісні підрахунки та порівняльний аналіз допомогли вирішити серйозне спірне питання. Наприкінці XIX – початку XX ст. перші контент-аналітичні дослідження з'явилися у США. А в 1930-1940-х роках дослідження Г. Лассуелла стають класикою контент-аналізу. Починаючи з 1950-х років, вищезазначений метод як дослідницький активно використовується практично в усіх науках, які так чи інакше звертаються до аналізу текстових джерел.

Наші зусилля спрямовуються на з'ясування можливості його використання у сфері естетики, а оскільки ґрунтовних праць з цього приводу не існує, спробуємо зробити декілька кроків у цьому напрямку. В результаті

численних намагань науковців обґрунтувати контент-аналітичну методологію, сформувалась різнобічна картина її бачення. На даному етапі існує певна кількість тлумачень суті контент-аналізу.

Нагадаємо, що назва методу походить від англійського слова contents, що означає зміст, уміст. Сам термін “контент-аналіз” вперше використовується в кінці XIX – на початку XX ст. в американській журналістиці. У витоків методології контент-аналізу стояли американський соціолог Г. Лассуел та французький журналіст Ж. Кайзер, згодом їх ідеї розвинула дослідниця Е. Морен [3].

Отже, суто соціологічний підхід до представленого методу визначає його як дослідницьку техніку для отримання висновків шляхом аналізу змісту тексту про стан і властивості соціальної дійсності. Іншими словами, відбувається переведення інформації в кількісні показники. При цьому виділяються три основних етапи: 1) визначення одиниці аналізу; 2) підрахунок частоти згадувань досліджуваних перемінних, виявлення взаємозв'язку між ними; 3) трактування отриманих результатів.

Наступне тлумачення контент-аналізу більше наближене до герменевтичного методу дослідження і виглядає у такий спосіб: це кількісний аналіз текстів і текстових масивів з метою подальшої змістовної інтерпретації. В даному випадку робиться наголос на тому, що при сприйнятті тексту, а зазвичай, великих текстових потоків, ми особливо добре відчуваємо, що різні формальні та змістовні компоненти представлені в них у різній частотній мірі, причому її можна виміряти.

Задум контент-аналізу полягає в тому, щоб систематизувати ці інтуїтивні відчуття, зробити їх наочними та такими, що можна перевірити, а також розробити методику цілеспрямованого збору тих текстових аргументів, на яких ґрунтуються ці відчуття. При цьому дослідження стає більш обґрунтованим, а представлені автором кількісні підрахунки містять в собі джерело нових наукових роздумів та висновків, які сам науковець міг не помітити. В цьому сенсі слушним буде згадати визначення контент-аналізу

соціолога А. Здравомислова, як “науково обґрунтованого методу читання проміж рядків”.

Звертаючись до контент-аналізу як до можливого методу естетичного дослідження, виникають певні сумніви у необхідності його використання. Постає питання, чи можна чуттєву культуру людини переводити у кількісні показники? Відразу напрошується негативна відповідь, але нагадаємо, що історична наука також в певний час ставилася із недовірою до контент-аналізу, але на сучасному етапі в історичних дослідженнях досить плідно використовуються кількісні методи. Навіть на початку 60-х років виникає російська школа квантиативної історії під орудою відомого російського вченого І. Д. Ковальченка, яка істотно збагатила методологічний інструментарій істориків. Естетика як філософська дисципліна істотно відрізняється від історії, але збагачення методів естетичного дослідження в багатьох випадках може бути досить плідним.

Особливої ваги контент-аналіз, як ми зазначали вище, набуває у роботі з текстами. Зважаючи на спрямованість нашого наукового пошуку, коли, предметом зацікавленості є естетичні погляди П. Куліша, маємо виключно роботу з його текстами. Представимо декілька варіантів застосування контент-аналітичної методики.

Варіант І.

**Мета* – віднайти естетичні уподобання П. Куліша, а також впливи та перетини всередині його естетичного світосприйняття. Наприклад, частота використання епіграфів є досить красномовною, отже відкриває завісу чуттєвого світу українського письменника, через закладені в них сенси

Таблиця 1.

Одиниця аналізу – епіграфи до поетичних творів Пантелеймона Куліша (1)*	Частота згадувань (2)*
<i>Збірка “Досвітки”:</i>	
Біблія	1
Данте	1
<i>Збірка “Хуторна поезія”:</i>	

Біблія	13
Т. Шевченко	5
О. Пушкін	3
А. Міцкевич	2
Г. Державін	1
<i>Збірка "Дзвін":</i>	
О. Пушкін	8
Т. Шевченко	3
О. Байрон	1
Біблія (в тому числі молитва),	7/1
латинське прислів'я	1
німецька пісенька	1
козацька пісня	3
народна пісенька	1
казочка	1
<i>Поезії, що не увійшли до збірок:</i>	
О. Пушкін	1
князь В. Мещерський	1
молитва	1
<i>Переспіви з великоруських співів:</i>	
А. Фет	3
І. Нікітин	4
О. Кольцов	3
Д. Мінаєв	3
А. Толстой	2
О. Пушкін	3
* 1, 2, 3 – традиційні елементи контент-аналізу, необхідні для естетичного дослідження.	

*Інтерпретація** (3). Спроба застосування контент-аналізу до вирішення поставленої проблеми дає можливість зробити наступні висновки-припущення:

- світоглядно-естетичною основою, з якої український письменник черпає натхнення, був романтизм;
- П. Куліш світоглядно не протиставляв українське естетико-культурне середовище російському та загальносвітовому;
- чітко простежується Кулішева зацікавленість творчістю О. Пушкіна;

- різке зростання цитування Біблії у збірці “Хуторна поезія” пояснюється роботою над перекладом “Святого Письма”, що сприймається П. Кулішем не тільки як Книга книг, а і як джерело натхнення та нових звершень на творчій ниві. Це довели інші дослідження, проведені авторкою статті. Естетичне ставлення до перекладу надихало українського митця на пошуки нових поетизованих форм вираження смислу та духовної цінності Біблії українською мовою.

**Перспективи подальшого дослідження.* Зважаючи на представлену статистичну картину використання епіграфів, виникає наступне запитання: Чому база епіграфів різних збірок суттєво відрізняється в якісному і кількісному плані? З цього приводу з’являється припущення про якісні зміни естетичних позицій П. Куліша. Тому, перш за все, слід звернути увагу на час написання збірок, їх спрямованість та тематику. Можливо також виділити етапність розвитку естетичного світобачення українського письменника.

Варіант II.

**Мета – дослідити спадщину П. Куліша на предмет естетичних доміант, повторюваних образів, понять. Об’єкт аналізу – Куліш П.О. Твори: В 2-х т. – 2-ге видання. – К.: Наук. Думка, 1998. - Т. 1. (до уваги беруться тільки поетичні твори) [1, 266-509, 526-576].*

Таблиця 2.

Одиниця аналізу: I рівень – поетична творчість, II – тема, III – образ, IV – слово, V – протиставлення (1)	Частота згадувань. (*повторюваність розгортання смислу одиниці аналізу) (2)
Дух	26
душа	15
серце	31
поет	8
розум	9
темрява	17
світло	2
тиша	7
німота	19
самотність	6

краса	6
натхнення	8
образ України	6
просторовість, час	7
квіти	11
образи птахів	15
образи тварин	5
колористика	24
звуки	18
пісня, бандура	8

**Інтерпретація (3).* Слід звернути увагу, що проведенню кількісного аналізу передував етап підготовки. Тобто, відбувався процес виокремлення образних домінант, які стають одиницями аналізу. Такими домінантами в даному випадку стають естетико-тезаурусні переваги поетичних тестів. На цьому етапі систематизації спрацьовує інтуїтивне відчуття, спрямоване на вирішення поставленої дослідницької проблеми, отже, збір текстових аргументів стає цілеспрямованим. Далі отримані результати дають можливість корелювати інші напрямки дослідження.

З вищенаведеного матеріалу очевидним стає:

- кордоцентрична спрямованість естетичної позиції П. Куліша;
- домінуюче положення в естетичному тезаурусі письменника займає поняття “Дух”, яке є також підґрунтям Кулішевої національної ідеї;
- Дух має “помешкання” - душу, але часто-густо ці поняття виступають у мислителя як ідентичні;
- суто естетична тематизація обертається навколо понять “поет” та “натхнення”;
- поетична мова П. Куліша естетично насичена, вражає досить часте його звернення до колористики, образів природи, особливо цікавим є образно-звуковий супровід поезій;
- не зважаючи на нібито нечасте звернення до образу України порівняно із іншими, відчувається постійна його присутність у творчості П. Куліша. Ця присутність на рівні інтуїтивного сприйняття приходить до нас через уже

згадувані архетипові образи природи (птахів, тварин), колористику, звуки, навіть через просторово-часові картини, змальовані П. Кулішем. Але слід відмітити, що сучасний письменникові стан України для нього має трагедійне забарвлення, яке відчувається через образи темряви, німоти, самотності. На противагу ним окреслюється бажана картина світлого майбутнього, на яке сподівався П. Куліш – що складають розум, краса, світло, натхнення.

**Перспективи подальшого дослідження.* Кількісні переваги деяких тем, образів, понять спрямовують наш погляд на їх архетипічний аналіз з точки зору Кулішевого бачення, крім того виявляють їхнє місце в чуттєвому сприйнятті письменника.

Таблиця

3.

Німота - 19		Звуки - 18	
німе	10	спів	4
мовчуще	7	спів, тьохкання солов'я	3
без'язик	1	дзвін	5
сліпе	1	спів жаб	1
		звуки струн	5

Приблизно рівна кількість згадувань протилежних груп слів, позначених поняттями “німота” та “звуки”, наводять на думку про глибоке відчуття митцем життя українського світу на межі руйнації і творення, безнадії і надії, реальності і можливості, які у П. Куліша не стають, як раніше вважали науковці, основою суперечливих поглядів, а навпаки є джерелом натхненної праці заради “піднесення духу народного”.

Таблиця 4.

Колористика	
Різновиди кольорів	Кількість звернень
Золотий	8
червоний	5
барвистий	1
синій	1
сизий	2

блиск	5
сяяння	2

Досить багата колористична база підтверджує наші інтуїтивні відчуття про надзвичайний естетизм Кулішевої поезії.

Таблиця 5.

Дух (26 звернень)	
Ознака	Дія
безсмертний	бореться
істини	строїть
староруський	веселиться
новий	дише
молодий	
живий	
солодкий	
невсипучий	
сильний	
народний	
знеможений	
тихий	

Представлена таблиця подається на підставі проведеного контент-аналізу, за результатами якого другим за чисельністю звернень П. Куліша стало поняття “Дух”. Отже, наступним кроком дослідження може стати прагнення до відтворення характеру його застосування.

Відтак, вибудовується ланцюжок дослідження: інтуїтивне відчуття → кількісне підтвердження → візуальна таблиця → інтерпретація → визначення позиції поняття в естетичному світогляді митця → висновки.

Представлена спроба використання методу контент-аналізу в естетичному дослідженні, на нашу думку, доводить можливість отримання об’єктивних результатів дослідження. Контент-аналіз може бути досить плідним особливо при необхідності реконструкції естетичних позицій того чи іншого митця. Але слід зазначити, що існує необхідність певної адаптації метода саме для естетичної науки, що є цікавою перспективою подальшого розвитку поставленої у статті проблеми.

Література

1. Куліш П.О. Твори: В 2 т. – Т. 1. – К.: Наук. думка, 1998.
2. Маджаров А.С. К вопросу о применении контент-анализа к источникам личного происхождения // Источниковедение и историография истории Восточной Сибири. – Иркутск, 1982. – С. 27-33.
3. Методические и методологические проблемы контент анализа. М., 1973.
4. Парахонская Г.А. Из опыта преподавания курса «контент-анализ текстов» // СОЦИС. – 2006. - № 5. – С.113-117.
5. Merritt R.I. Symbols of American Community, 1735-1775. – New Haven (Conn.): Yale Univ. Press, 1966.